

SİHÂM-I KAZÂ'DA İSTİNSAHI PROBLEMLİ BİR SÖZCÜĞÜN İMLÂ VE ANLAMI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Özer Şenödeyici*

Özet

Sanat eseri, onu üreten kadar ondan edebî bir haz alan okuyucunun da bir üretimi sayılabilir. Çünkü okuyucu eseri farklı çağrışımlarla yeniden üretir. Biz de Nefî'nin Sihâm-ı Kazâ'sında yer alan problemlî bir sözcüğü, şahsî çağrışımlarla değerlendirip sözcüğün geçtiği beyti yeniden üreteceğiz. Sosyal bilim olarak edebiyatın, araştırmacıların şahsî yorumları üzerine kurulan bir bilgi birikimi olduğunu göz önünde tutarak ilgili sözcük üzerine çeşitli düşüncelerimizi dile getireceğiz. Bu esnada eski eserlerin istinsahı ile ilgili bazı açılımlar yakalamaya çalışacağız.

Abstract

An artwork is a product that belongs to artist and also reader who takes an literary pleasure from that artwork. Because reader reproduces the artwork with various connotations. We examine a word which takes a place in a couplet of Nefî's Sihâm-ı Kazâ with our personal connotations. We will tell our various opinions about that word by considering that the literature is a social science which depends on searchers personal opinions. The while we will try to produce new evolutions about copying old texts.

Nefî'nin, hiciv vadisinde yazdığı şiirlerini içeren *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserinin Metin Akkuş (1998) tarafından yapılan neşrinde, parantez içinde soru işareti "(?)" ile verilen "kaplağa" sözcüğü, bizde; metin, müellif, müstensih, nâşir gibi metin neşri ile ilgili kimi kavramları da beraberinde getiren bazı çağrışımlar uyandırmıştır. Bu çağrışımları paylaşmanın, faydadan hâlî olmayacağı kanaatindeyiz. Yapılan neşirde sözcüğün geçtiği beyit, aşağıdaki gibi verilmiştir (Akkuş, 1998: 56):

Sütûn-ı keşî-i hicv ile kâfir kaplağa(?)¹ olsun
Frengistânı seyr etsün dolaşsın Berberistânı

Gürcü Mehmed Paşa için yazılan hicvin bu beytinde Nefî, övgü için yazılan bir kasidede dua olarak yer alan bölümü beddua hâline getirmiş ve Paşa hakkında bazı olumsuz temennilere yer vermiştir. Anlamı çözülemeyen sözcük sabit kalmak koşuluyla, beyti günümüz Türkçesine aktaracak olursak, şöyle bir anlam ortaya çıkar: "Hiciv gemisinin direği ile kâfir kaplağa olsun. Frengistan'ı (Fransa) seyretsin, Berberistan'ı (Cezayir) dolaşsın." Beyitte "kâfir" sözcüğü, "kaplağa"nın sıfatı olarak anlaşılabilir gibi, adlaşmış bir sıfat biçiminde düşünülerek özne olarak da algılanabilir. Her halükârda "kaplağa"nın kâfirliğe delâlet eden bir cihetinin bulunduğu görülebilir. Zaten Nefî söz konusu hicvinde ve Gürcü Mehmed Paşa için yazdığı diğer hicivlerde, bu şahsın imanından şüphe ettiğini, onun inancında samimiyetsiz biri olduğunu her fırsatta dile getirir.

Şimdiye dek söylenenlerle beyte yaklaşıldığında, "kaplağa"nın gemi seyahatleri ile Fransa'yı ve Cezayir'i dolaşabilecek bir "şahıs" olması ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Yazmalarda, söz konusu sözcüğün imlâsından da bazı ipuçları elde edilebileceği göz ardı

* Ahi Evran Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi, ozersenodeyicimail.com

¹ Neşrin (Akkuş, 1998: 155) dipnotunda "kaplağa" sözcüğünün İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar / 511 numaralı nüshada "kapluğa" şeklinde kayıtlı olduğu belirtilmiştir.

edilmemelidir. Bu amaçla, Sihâm-ı Kazâ yazmalarında ilgili sözcüğün imlâsına yeniden bakma gereği duyduk. Yazmalardan edindiğimiz imlâları aşağıda gösterdik²:

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar / 511: (قبلوغه)

Sütûn-ı keştî-i hicv ile kâfir *kapluğa* olsun
Frengistânı seyr itsün tolaşsın Berbersitâni

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar / 1653: sözcüğün geçtiği mısra değiştirilmiştir.

Sütûn-ı hicv ile kâfir şu deñlü irtifâ' bulsun
Frengistânı seyr itsün tolaşsın Berberistâni

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar / 3003: (قبلاغا)

Sütûn-ı keştî-i hicv ile kâfir *kaplağa*³ olsun
Frengistânı seyr itsün tolaşsın Berberistâni

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar / 3004: sözcüğün geçtiği beyit yok.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar / 9699: (قبلاغا)

Sütûn-ı keştî-i hicv ile kâfir *kaplağa* olsun
Frengistânı seyr itsün tolaşsın Berberistâni

Süleymaniye Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü / 1027: (قبلاغا)

Sütûn-ı keştî-i hicv ile kâfir *kaplağa* olsun
Frengistânı seyr itsün tolaşsın Berberistâni

Süleymaniye Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü / 1028: (قبلاغا)

Sütûn-ı keştî-i hicv ile kâfir *kaplağa* olsun
Frengistânı seyr itsün tolaşsın Berberistâni

Sözcüğün, eseri istinsah edenlerce de anlaşılmadığı, bu nedenle müstensihlerin gördükleri harfleri aynen yazmaya çalışarak durumu kurtardıkları görülmektedir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar / 1653 numaralı yazmada, sözcüğün bulunduğu beytin değiştirilmesi de bir müstensih uygulaması olsa gerektir⁴. Sözcüğün anlamına vâkıf olamayan müstensih, onun içinde bulunduğu mısraı, anlama ve vezne uygun düşecek biçimde değiştirerek bir çözüm yolu bulmuş olmalıdır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe

² Sihâm-ı Kazâ'nın İstanbul'daki yazma nüshalarına ulaşmama yardımcı olan Necmettin Akay'a teşekkür ederim.

³ “Kablâğa, Kaplağa” imlâsının, ileride değineceğimiz ve savunacağımız “Kabluga, Kapluga” biçiminde okunmasında bir mahsur yoktur.

⁴ Sihâm-ı Kazâ adlı eserin Saffet Sıdkı tarafından yapılan neşrinde (1943: 33), beyit bu şekliyle alıntılanmıştır.

Yazmalar / 3004 numaralı yazmanın müstensihinin ise, beyti bütünüyle çıkararak çok daha kesin bir çözüm yolu bulduğu muhakkaktır.

Beyte konuk olan “kapağa” sözcüğünün, gördükleri ibareye anlam veremeyen ancak onu olduğu gibi aktarmaya özen gösteren müstensihlerin elinde günümüze değin ulaştığı görülmektedir. Peki, müstensihleri zora soktuğu anlaşılan bu sözcük ne ifade etmektedir? Bu soruya cevap arayışı, Nef’î’nin dehasına bir yönüyle daha ışık tutarken, istinsah eyleminin doğasına dair de ipuçları verebilir.

“Kapağa” sözcüğü ilk plânda fonetik bir çağrışımla “kaplumbağa”yı akla getirmektedir. Bu sözcük, tarihî Türk lehçelerinde “kaplu bağa, bağa, bağa” şekillerinde yer almaktadır ve kimi biçimleriyle beyitte anılan sözcüğü anımsatmaktadır. Ses düşmeleri neticesinde “kaplu bağa”nın “kapağa” biçimini aldığı düşünülebilir. Ancak söz konusu beytin anlamsal çerçevesi böyle bağlam oluşturmamaktadır. Gürcü Mehmed Paşa’nın, beyitte, Fransa ve Cezayir ile irtibatı olan kâfir bir kaplumbağa olarak tahayyül edilmesi mantıksız görünmektedir.

Fonetik benzerliğin çağrıştırdığı bir başka sözcük, Rize ve yöresinde “hıçkırık” anlamında kullanılan “kupağa” sözcüğüdür. Lâkin bunun da beytin genel anlamıyla bir bütünlük oluşturduğu söylenemez.

Müstensihleri zora soktuğu ve onları gördükleri ibareyi taklit ederek yansıtmalarına neden olduğu göz önünde bulundurulduğunda sözcüğün, kullanımı nadir, yabancı kökenli bir isim olduğu düşünülebilir. Gemi, Fransa, Cezayir, kâfir sözcüklerinin oluşturduğu bağlam düşünülürse, beyitte gemi seyahatleri yapan ya da yapması muhtemel gayrimüslim bir şahsiyetin dile getirildiği anlaşılabilir. Buraya kadar, “kapağa” olarak kaydedilen sözcüğün, en azından, günümüz imlâsına göre ilk harfinin büyük yazılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Gemi ile çeşitli diyarlar gezen bu yabancı seyyah, uzak da olsa “Kolomb”u (Cristopher Columbus)⁵ düşündürmektedir. Yabancı sözcüklerin Türkçe kullanımlarında bilinçli bir şekilde ya da dil mantığının bir gereği olarak asıl biçimlerinden uzaklaştırıldıklarına birçok örnek verilebilir. Örneğin, “Batlamyus” sözcüğünün Türkçede “Balyemez” biçimini aldığı, “Popeye” ismindeki bir çizgi film karakterinin “Temel Reis” olarak isimlendirildiği hesaba katılırsa, “Kolumb[o]”nun “Koblumğa” biçimini almasının pek de imkânsız olmadığına kanaat getirilebilir. Sözcük, bu anlamıyla düşünüldüğünde, beytin anlamsal bütünlüğü de sağlanmış olur. Gürcü Mehmed Paşa’nın, hiciv gemisinin direği ile Kâfir Kolombo olarak, Fransa’yı gezip Cezayir’i dolaşmasının temenni edildiği sonucuna, bu şekilde ulaşılabilir. “Kolumb” ya da “Kolumbo”nun müstensihler tarafından bilinmediği, beyte alınırken kimi değişikliklerle aktarıldığı, Milli Kütüphane Yazmaları 5379 numaraya kayıtlı yazmadaki ibare ile ağırlık kazanmaktadır. Bu yazmada ilk harf olan kâf’tan (ك) sonraki ünlünün vav (و) olduğu daha açık biçimde görülmektedir. İlgili yazmada beyit şu şekildedir:

Sütün-ı keşti-i hicv ile kâfir *Koblumğa* olsun
Frengistânı seyr itsün tolaşsın Berberistânı

⁵ Cristopher Columbus (1446-1506): Coğrafi keşifler tarihinin tanınmış simalarından biridir. Atlas okyanusunu ilk defa aşan denizci olarak bilinir. Daha önceden bilindiği hâlde pek önemsenmeyen Amerika kıtasına ulaşarak, buranın Avrupalılar tarafından iskân edilmesine ön ayak oldu (bkz. Öngör, 1962: 457).

(قولبلمغه) imlâsı ile aynı sözcük “Ḳublumğa, Ḳublamğa, Ḳoblamğa” olarak da okunabilir. Bu nüshada, diğer nüshalardaki sözcüğün bünyesinde bulunmayan bir mim (م) harfi dikkati çekmektedir. Müstensih, kendisine yabancı gelen bu sözcüğü yanlış biçimde aktarmış olabilir. Çünkü vezin gereği, “-lum-” hecesinin bulunduğu yerde, açık bir hecenin bulunması gerekmektedir. Bu durum mim (م) harfini boşa çıkarmaktadır. Buradaki yazılışta dikkati çeken bir başka nokta da, diğer nüshalarda ilk hecede gösterilmeyen ünlünün -açık bir şekilde- vav (و) harfi ile gösterilmesidir. Bu durumda ilk hecenin “Ḳob-” ya da “Ḳub-” olduğu söylenebilir.

Bahsi geçen ibarenin Osmanlı imlâsına göre okunuşu ile örtüşen bir başka sözcük, “Ḳolomb[o]”ya göre daha mantıklı görünmektedir. Bize göre, Sihâm-ı Kazâ neşrinde “Ḳaplağa” olarak okunan sözcük, “Ḳublağa” olmalıdır. Anlam olarak ise, “Ḳublağa”nın meşhur Moğol Hükümdarı “Ḳubilay Ḥân”⁶ tekabül ettiğini de ekledikten sonra, bu imlâ ve anlam tercihinin sebeplerine değinelim:

1. “Ḳubilay Ḥân [Kağan]” adının Doğu’da ve Batı’da farklı imlâlara sahip olduğunu tespit etmemiz, bize beyitte geçen sözcüğün bu sözcükten mülhem olabileceğini düşündürdü. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış iki farklı kaynakta dahi, sözcüğün iki farklı imlâyaya sahip olduğu görülebilir:

Kubilay Han:

Osmanlı Türkçesi: ⁷ قبلاي قآن ⁸ قبلاي
Farsça: ⁹ قوبلاي قآن قوبلاي
Arapça: ¹⁰ قوبلاي قوبلاي قوبلا
İngilizce: Kublai Khan, Khubilai Khan¹¹
Fransızca: Kūbilaï Khān¹²

2. Bu imlâlardan bilhassa “قبلاء , قوبلا , قوبلاي” biçimlerinin, Batıdaki “Kublai Khan” söyleyişinin oluşmasında etkisi olmalıdır. Peki, “Kublai Khan”ın, “Ḳublağa” biçimini almış olması ve bu şekliyle Nef’î’nin şiirinde kendine yer bulmuş olması mümkün müdür? Beytin anlamsal çerçevesi, bu duruma herhangi bir engel oluşturmamaktadır. Beyti, teklif ettiğimiz sözcük ile düşünersek, tutarsız bir durumla karşılaşmayız:

Sütün-ı keştî-i hicv ile kâfir Ḳublağa olsun
Frenjistânı seyr itsün tolaşsın Berberistâni

Yerilen kimsenin (Gürcü Mehmed Paşa), hiciv gemisinin direği ile kâfir Kubilay gibi Fransa ve Cezayir’e dek gezip dolaşmasının temenni edilmesi, akla yatkındır. Kubilay ve Gürcü Mehmed Paşa arasında kurulan bağdaşlıkta, “kâfir” sözcüğünün de özel bir yeri vardır.

⁶ Kubilay Han (1214-1294): Cengiz’den sonra Moğol imparatorluğu tahtına çıkan meşhur kağanlardan biridir. 1259-1294 yılları arasında hükümdarlık yapan bu zat, bütün Çin’i egemenliği altına alarak güneyde Ganj ve Basra Körfezi, batıda Mısır, Karadeniz ve Akdeniz, kuzeyde orta Rusya ve Baykal gölü, doğuda Çin ve Kore sahillerini içine alan geniş bir imparatorluk kurmuştur (bkz. Arat, 1997: 948-949).

⁷ Sözcüğün bu imlâsı Ahmet Rifat’ın Lügât-ı Târîhiyye ve Coğrâfiyye (2004: 269) adlı eserinden alınmıştır.

⁸ Sözcüğün bu imlâsı Şemseddin Sâmî’nin Kâmûsü’l-A’lâm (1314: 3598) adlı esrinden alınmıştır.

⁹ Sözcüğün Farsçadaki imlâları <http://fa.wikipedia.org> adresindeki “Kubilay Han” maddesinden alıntılanmıştır.

¹⁰ Sözcüğün Arapça imlâları Reşit Rahmeti Arat’ın MEB İslâm Ansiklopedisi’nde (1997: 948-949) yayımladığı “Kubilay” maddesinden alıntılanmıştır.

¹¹ Sözcüğün İngilizce imlâsı http://en.wikipedia.org/wiki/Kublai_Khan adresinden alıntılanmıştır.

¹² Sözcüğün Fransızca imlâsı http://fr.wikipedia.org/wiki/Kubilay_Khan adresinden alıntılanmıştır.

Moğol kağanı Kubilay'ın, Budist bir şahsiyet olarak "gayrimüslim"liğinin ön plâna çıkarılmasının, Gürcü Mehmed Paşa'nın gayrimüslim tebaadan devşirilen bir devlet adamı olmasıyla ilgisi vardır. Nef'î, ilgili beytin de yer aldığı kasidesinde Gürcü Mehmed Paşa'nın imanından şüphe ettiğini, Müslümanların aleyhine işler yaptığını sürekli ifade eder.

Beyitte "Kublağa"nın bir seyyâhı ifade eder biçimde kullanılmasının da, Kubilay bağlamında düşünüldüğünde mantıklı açıklamaları vardır. Kubilay Han, meşhur denizci Marco Polo (1254-1324)'yu yedi sene boyunca maiyetinde tutarak, onu kendi sarayında ağırlamıştır. Marco Polo bu zaman diliminde, Kubilay Han adına birçok seyahat gerçekleştirmiş, Batılıların Doğu Asya hakkında bilgi edinmelerini sağlamak için çeşitli notlar tutarak daha sonra yazacağı eseri için malzeme toplamıştır. Nef'î'nin Kubilay Han'ı "kâfir" sıfatıyla anmasına neden olabilecek bazı işlere de Marco Polo vesile olmuştur. Sözelimi Kubilay Han, Marco Polo aracılığıyla papaya, Fransa ve İngiltere krallarına verilmek üzere mektuplar göndermiş; papalıktan Hıristiyanlığı kendi halkına öğretmesi için din adamları talep etmiştir (Meydan Larousse, 1981: 374-375). Bir nevi Marco Polo'nun *gemisinin sütünları* ile şanını ülkeden ülkeye duyurmuştur. Kendisi de çeşitli seferler düzenlemek amacıyla deniz yolculukları yapan Kubilay Han'ın *sütûn-ı keştî-i hicv ile bizzat ya da vekili aracılığıyla ülke ülke gezmesi düşüncesi*, Nef'î'nin beytinde karşılık bulunmaktadır.

3. Batılı bir seyyahla oldukça yakın bir münasebet kuran ve bu vesile ile Batılılar tarafından da tanınan Kubilay Han hakkında, İngiliz şair Samuel Taylor Coleridge (1772-1834) bir şiir yazmıştır. Bu şiirin başlığı, "Kubilay Han [Kağan]"ın "Kublağa" biçimini alabileceğini destekler mahiyettedir: "Kubla Khan"¹³.

4. "Kubla Khan" biçimini aldığını bildiğimiz "Kubilay Hân"ın, "Kublağa" biçimini alması için sözcüğün sonunda bir sesin düşmesi ve k [h] > ğ değişiminin gerçekleşmesi gerekir. Bu değişimlerin Türkçenin dil mantığına aykırı olmadığını eklemek gerekir. Ayrıca bir sözcüğün farklı dillerdeki telaffuzlardan etkilenerek biçim değiştirebildiğine de birçok örnek gösterebiliriz¹⁴.

5. Klâsik Türk edebiyatının zengin kaynakları ve bu kaynakların derlendiği coğrafi alanın genişliği hesaba katıldığında, Nef'î'nin Kubilay Han'dan bahsetmesinin pek de tesadüfî olamayacağı ortaya çıkar. Övgü ve yergide yeni bir yol açan Nef'î gibi bir dehanın şiirlerindeki çağrışım zenginliği de bizi farklı çağrışımlar üzerinde durmaya sevk etmiştir.

Sanatkârın, eserini meydana getirirken etkilendiği itici gücün (ilham), çoğunlukla sanatkâr tarafından da tahlili yapılamaz. Şairin, kendi benliğini gizlediği klâsik Türk şiirinde durum daha da karmaşık bir hâl alır. Bu noktada sözcüklerden hareket ederek, onlar arasındaki sihirli irtibat çözülmeli, geleneğin öngördüğü bir anlama ulaşılmalıdır. Böyle bir bakış açısıyla ve edebiyatın bir sosyal bilim olduğu gerçeğinin doğurduğu çağrışımlarla, Nef'î'nin Sihâm-ı Kazâ'sında yer alan ve problemlili olduğuna kanaat getirilen bir sözcüğe dair

¹³ Şiirin ilk bendi:

In Xanadu did Kubla Khan
A stately pleasure-dome decree:
Where Alph, the sacred river, ran
Through caverns measureless to man
Down to a sunless sea.

¹⁴ Sözelimi, Günümüz Türkçesinde "halı" olarak bildiğimiz sözcük, Türkçe kökenli olup Eski Türkçede "kal-" fiilinden türemiş "kalı" sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcük, daha sonra İranlıların telaffuzunda "hâlî" biçimini alarak Türkçeye "halı" biçimiyle geri dönmüştür.

düşüncelerimizi dile getirdik. Bahsi geçen sözcüğün, içinde yer aldığı şiirin farklı nüshalardaki biçiminde en doğru imlânın ve anlamın elde edileceğini umuyoruz. O zamana değin, farklı farklı açıklamalar ve açılımlarla edebiyat araştırmacılarının konuyu derinleştireceklerinden ve kendi çağrışımlarını da ekleyerek zenginleştireceklerinden eminiz.

KAYNAKLAR

Genel Kaynaklar:

- ARAT, Reşit Rahmeti, (1997), “Kubilay Han”, **MEB İslâm Ansiklopedisi 6**, MEB Yayınları, Eskişehir, s. 948-949.
- ÖNGÖR, Sami, (1962), **Coğrafya Sözlüğü**, MEB Yayınları, İstanbul.
- Şemseddin Sâmî, (1314), **Kâmûsü'l-A'lâm 5**, Mihrân Matbaası, İstanbul.
- Ahmet Rıfat, (1299), **Lügât-ı Târîhiyye ve Coğrâfiyye**, İstanbul.
- AKKUŞ, Metin, (1998), **Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SIDKI, Saffet, (1943), **Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ'sı**, Aydınlık Basımevi, İstanbul.
- _____, (1981), “Marco Polo”, **Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi 8**, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, İstanbul.

Sihâm-ı Kazâ Nüshaları:

- Nef'î, **Sihâm-ı Kazâ**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar / 511
- Nef'î, **Sihâm-ı Kazâ**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar / 1653
- Nef'î, **Sihâm-ı Kazâ**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar / 3003
- Nef'î, **Sihâm-ı Kazâ**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar / 3004
- Nef'î, **Sihâm-ı Kazâ**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar / 9699
- Nef'î, **Sihâm-ı Kazâ**, Süleymaniye Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü / 1027
- Nef'î, **Sihâm-ı Kazâ**, Süleymaniye Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Eserler Bölümü / 1028
- Nef'î, **Sihâm-ı Kazâ**, Milli Kütüphane Yazmaları / 5379

İnternet Kaynakları:

- <http://fa.wikipedia.org> [07 Ekim 2008]
- http://en.wikipedia.org/wiki/Kublai_Khan [07 Ekim 2008]
- http://fr.wikipedia.org/wiki/Kubilai_Khan [07 Ekim 2008]